

III. Джерелознавчі галузі знань

- ²¹ Якубовський В. І. Західноєвропейські пам'ятки в матеріалах болохівського городища поблизу м. Шепетівки. – С. 109–110.
- ²² Він же. Основні центри Болохівської землі. – С. 19.
- ²³ Якубовський В. І. Західноєвропейські пам'ятки... – С. 111.
- ²⁴ Терещук К. І. Вікізана праця. – С. 173.
- ²⁵ Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 15–16.
- ²⁶ Дашкевич Н. П. Вказана праця. – С. 59–60; Каманин І. К вопросу о кочевье до Богдана Хмельницкого. – К., 1894. – С. 1–14; Молчановский Н. Очерки известий о Подольской земле до 1456 г. – К., 1885. – С. 115.
- ²⁷ Петрушевич А.С. Дополнение к сводной Галицко-Русской летописи с 1600 по 1700 год. – Л., 1891. – С. 325–326.
- ²⁸ Лінченко І. А. Рисунок з історії становіння у Південного-Західній Русі XIV–XV ст. – М., 1894. – С. 170.
- ²⁹ Spinei Viktor. In formatice istorice despre populația românească din la est de Carpați în secolele XI–XIV // In Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol". – 1977. – XIV. – S. 3–4.
- ³⁰ Дашкевич Н. П. Последние мнения о происхождении населения и князей Болоховской земли // Чтение в историческом обществе Нестора-Летописца. Книга В. – К., 1899. – С. 146.
- ³¹ Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (Х–перша половина XIV ст.) // Наук. думка, 1982. – С. 3; Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород, 1969.
- ³² Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – С. 24.
- ³³ Любоміським М. Начальна історія малоруського козацтва. К вопросу о кочевье до Богдана Хмельницкого И. Каманина. – Журнал Министерства просвещения. – 1895. – № 7. – С. 217–244; Зотов Р. О черниговских князьях по Любецкому синодику и Черниговскому книжнице в татарское время. – СПб., 1892. – С. 157–162.
- ³⁴ Мавродін В. В. Некоторые моменты разложения родового строя на территории Древней Руси // Ученые записки Ленинградского государственного педагогического института им. А. Н. Герцена. – Ленинград, 1939. – Т. 19.
- ³⁵ ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С. 775.
- ³⁶ Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 15–16.
- ³⁷ Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 15–16.
- ³⁸ Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 15–16.
- ³⁹ Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 15–16.
- ⁴⁰ Якубовський В. І. Давньоруський скарб з с. Городин Хмельницької обл. // Археологія. – К., 1975. – № 16. – С. 101–102.
- ⁴¹ Він же. Болохівська земля: Історія і культура // Наук.-краєзн. альманах Днівокрай: Південно-Східна Волинь. – Хмельницький, 1995. – Вип. 1. – С. 36; Він же. Божеськ – місто Болохівської держави // Хмельниччина: Роки становлення та поступу. – Хмельницький: Доля, 1997. – С. 215–216.
- ⁴² Він же. Скарби Болохівської землі. – С. 27–28; Рис. 47. 67.
- ⁴³ Болохівщина: земля і люди. – Хмельницький; Стара Синява; Любарт, 2000. – С. 136 с.
- ⁴⁴ Бодур О. Історія Трансістрії. К головщине вступлення румунських війск в Одесу. – О., 1942. – С. 5, 12–13.
- ⁴⁵ Журко О. Болохівська Русь: нові можливості і проблеми осягнення феномена // Болохівщина: земля і люди. – Хмельницький; Стара Синява; Любарт, 2000. – С. 6.
- ⁴⁶ Ворончук І. Інвентар Острозьких володінь 1620 р. – фундаментальні джерела з історії Болохівщини // Болохівщина: земля і люди. – Хмельницький; Стара Синява; Любарт, 2000. – С. 275.
- ⁴⁷ Журко О. Болохівська Русь: нові можливості і проблеми осягнення феномена. – С. 3.
- ⁴⁸ Ратноторп П. А. Военное зодчество Западно-Русских земель X–XIV вв. – Ленинград, 1967. – С. 72–74.
- ⁴⁹ Журко О. Болохівська Русь... – С. 7.
- ⁵⁰ Молчановський Н. Очерки известий о Подольской земле до 1456 г. – К., 1885. – С. 116.
- ⁵¹ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – М., 1960. – Т. 3–4. – С. 154.
- ⁵² Ратноторп П. А. Города Болоховской земли // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – М., 1955. – Вып. 57. – С. 59.
- ⁵³ ПСРЛ Ипатиевска легопись. – Т. 2. – М.: Изд-во восточной л-ры, 1962. – С. 791–792.
- ⁵⁴ Там же.
- ⁵⁵ Літопис Руський. За Іпатійським списком переклав Леонід Махновець. – К., 1989. – С. 208.
- ⁵⁶ Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 148 с.

Богдан Хаварівський, Олег Клименко

ТЕРНОПІЛЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕРАЛЬДИКИ

У серпні 1548 р. нове місто в знак особливих заслуг його власника дістало від короля Сигізмунда II Августа магдебурзьке право та герб, у якому повторювалася родова пляхтеська відзнака Тарновських "Леліва": золоті "неповні місяці" додори рогами, а над ним посередині шестикутна зірка – на синьому полі¹.

"Леліва" (або її ще називали "Лелівник") мала кілька різновидів: над зіркою прямувала срібна стріла, золотий півмісяць накладався на два блакитних крила, зірка була 6-ти і 8-ми променевою. Щит також увінчували павінний хвіст або страусове пір'я.

На думку відомого польського геральдиста М. Гумовського, використання "Леліви" громадою Тернополя мог-

III. Джерелознавчі галузі знань

ло свідчити про вплив власника міста на вибір емблеми. Ймовірно, що таким чином жителі міста виявили пошану і подику його засновнику Яну Тарновському.⁴ Шляхетський геральдичний знак "Леліва" зафіксований ще в XI–XII ст. Він був поширенний серед слов'ян, а також використовувався як герб Ізлії. Найчастіший його символік пов'язують із перемогою християн над мусульманами, оскільки за канонами геральдики перевернена фігура (півмісяць) означає існуюче, переможене.

Класики польської геральдики стверджували, що "Леліва" приніс до Польщі з берегів Рейну лицар Тіцимір, який заснував місто і порівняв їз польськими шляхетськими родами.

Насправді місто після отримання магдебургії залишалося ще приватною власністю Тарновських, однак в його нутрощах впроваджувався обмежений самоврядний лад, а саме: виборна міська рада (райці) та виборний суд присяжних. Бургомістра вибирати Тернопіль не міг, залишаючись приватним панським містом, бо на місці бургомістра перебував поставлений лідичем війт з широкою виконавчою владою.

Будинчик міста був видатного особисто того часу, син краківського воєводи Яна Амора з Тарнова все своє життя провів у боях і походах. Виховання отримав при перемишлянському єпископському та королівському дворах. Відзначився у війні з Волошином (1509), битвах з татарами під Вишнівцем (1512) і Оршею (1514). Поздільські військові студії здобував у Сирії, Палестині, Аравії, Єгипті, Західній і Південній Європі. У Португалії на знак особливої довіри короля Еммануїла отримав командування військами у війні з маврами. Цісарем Карлом V був представлений до титулу графа Священної Римської імперії. У 1521 р. командував військами, висланими на допомогу королю Угорщини, а згодом отримав керівництво над об'єднаними силами, що виступили проти турків. В разі великого коронного гетьмана у 1531 р. розгромив під Обертином господаря Молдавії Петрила. Переїхав у особливо довірливих стосунках з королем Сигізмундом I Старим, а потім його сином Сигізмундом II Августом. Проте у 1553 р. з невідомих причин став на чолі опозиції в сеймі, а потім усамітнився після невдачі у Всевійорці, де і помер.⁵

З вересня 1550 р. місто отримало нові "добрійства" у вигляді королівського привілею, який передбачав, що купці, які їхали з Галича, Коломиї та Коропця до Крем'янця або іншої місцевості на Волинь, мусили переїжджати через Тернопіль і сплачувати мито від кожного воза, завантаженого товарами. Той самий король Сигізмунд II Август 17 листопада 1550 р. звільнив мішан Тернополя від оплати мита від всіх в межах польської держави.⁶ У грамоті від 6 липня 1566 р. король Сигізмунд II Август мимохід зауважив, що Кшиштоф Тарновський, син Яна Тарновського, зміцнив фортифікацію Тернополя не тільки тим, що підняв вище мури, але і до тривалої облоги підготував і "зачату батьком справу до кінця довів".⁷

Мандрівник Ульріх Вердум у 1672 р. залишив опис укріпленого міста, яке на той час перебувало у власності долинського старости Станіслава Кониспольського. "З трьох боків його оточує велике озеро і широкі болота. Четвертий бік захищений з боку поля досить широким ровом та обкладеним валом із двома товстими вежами на кутах і однією посередині, які за одно слугують брамою. Замок височіє з північного заходу від міста, саме посередині озера, має великі, по-італійськи важкі будівлі з каменем; мури і вежі на заході і півдні боронять замок навіть там, де навколо плягнеться озеро. Від міста сувійкий сухий рів із земляним валом і частоколом. Паністи мають у місті великий кам'яний костел, русини три церкви, а євреї, яких тут такаго, що займають окрему, до того ж найкращу частину міста, малі тут таку гарну кам'яну божницю, що країою ніде в Польщі не бачив".⁸

6 липня 1566 р. король надав Тернополю поряд зі Львовом право утримувати гуртові магазини блаватних товарів і солі, що надходили з російських земель.⁹

Із розвитком ремесла створюються цехові організації ремісників. У 1566 р. власник міста затвердив стігнутій першого цеху шевців.¹⁰ Пізніше, у 1636 р., виник цех кравців.

Наприкінці XVI ст. в Тернополі виникло братство, яке було першим культурно-освітнім осередком міста. Братчики організовували ремісників православного віросповідання на боротьбу за свої права, приціляли увагу поширенню освіти, виступали проти національно-релігійного гноблення українського населення.¹¹

За інвентарним описом 1672 р. місто мало 420 будинків і 2,5 тис. населення.¹²

Великої шкоди місту завдали турецькі та татарські набіги. Ще в 1544 р., коли замок перебував у стадії будівництва, а міського населення було небагато, на Тернопіль напали татари. Мешканці навколоїні сіл, рятуючись від ворога, зійшлися до фортеці і стали на її захист. Довгий час героїчні захисники стримували наступ татар, поки з Сандомира не підійшло польське військо. Татари відступили, але місту завдали великих руйнувань. Новий напад ординців стався 1575 р., потім у 1589, 1605, 1618, 1621, 1626, 1672 рр. Тернопільці, як все населення Поділля у XVII ст., жили під постійною загрозою ворожого нападу.

Востаннє 70-тисячна татарська орда перебувала під стінами Тернопільського замку в 1694 р. У цей час власниця міста була польська королева Марія-Казиміра, а вітром, який управляв її іменем, Войцех Доманський.¹³ Оскільки Кшиштоф Тарновський не мав нащадків по чоловічій лінії, у 1570 р. власником міста став його юнкер (чоловік доночки Софії), князь Костянтин-Василій Острозький – київський воєвода і волинський маршалок, який прославився як покровитель церков і фундатор цитаделі. Отримані маєтки Тарновських здалеко більшими маєтками Острозьких створили величезний маєток, куди увійшли 2 тис. містечок і сіл.¹⁴

III. Джерелознавчі галузі знань

У 1574 р. король підтверджив старі привілеї Тернополю, який належав Янушу, Костянтину, Александру, Ельжбеті і Катажині – дітям Софії з Тарновських – княгині Острозькій.

Від Острозьких Тернопіль перейшов до Замойських (кієво-подільський воєвода Томаш Замойський одружився з Катериною Острозькою). Цілком можливо, що тоді місто деський час користувалося гербом із зображенням Святого Флоріана в латах римського легіонера, що з правої бою мав піт, на якому викарбовано три списи, а в лівій руці тримав начиння з водою, щоб гасити пожежу. Згідно з легендою, він був духовним патроном Замойських. Ще в 20-х роках цей герб зустрічався на деяких будинках м. Тернополя. Не виключено, що ці емблеми барельєфи встановлювались з ініціативи тернопільських пожежників, покровителем яких був святий Флоріан.

Авторську версію заперечив польський дослідник А. Хоміцький. За його даними, у 1650 р. Тернопіль вживав герба у вигляді перекинутої основою дуги літери "T", під якою знаходилась 5-типроменева зірка¹⁵.

Після Замойських містом недовго володіли Конецпольські. Королева Польщі Марія-Казіміра (влова сандомирського воєводи Яна Замойського) мала тяжку з Конецпольськими за тернопільські маєтки, проте у 1690 р. виграла у Люблинському трибуналі судовий процес і таким чином отримала до родини Собеських¹⁶. Потім черга дійшла до вісімнадцяти Потоцьких, які в 70-х рр. XVIII ст. уступили його Коритовським. Від Коритовських місто перейшло до Туркулів.

Хоча Станіслав Конецпольський та королевич Костянтин¹⁷ Собеський 10 листопада 1666 р. і 16 липня 1719 р. зробили леві полегшення для християнського населення, знизвивши податки, проте Тернопіль не мав повної автономії як інші королівські міста.

У 1724 р. на прохання власників міста Потоцьких король Август II надав Тернополю додатковий привілей в 70-х рр. XVIII ст. уступили його Коритовським. Від Коритовських місто перейшло до Туркулів.

У 1740 р. коронний гетьман Єжи Потоцький своїм привідеiem зрівняв евреїв у правах з християнами і дозволив їм займатися ремеслами, торгівлею, шинкувати алкоголь та мати крамниці на ринку¹⁸. Після прилучення Галичини до австрійських володінь у 1772 р. Тернопіль було проголошено одним з окружових міст "королівства Галиції і Львоверії". У той час містом володів Францішек Коритовський герба "Мора", одружений на Нікодимі Забельській герба "Остя", який перебудував замок на палац¹⁹.

У 1831 р. після спідемії холери Тернопіль не дорахувався 1300 своїх мешканців. А у 1832 р. нове нещастя – пожежа – знищила більшу частину міста. Щоб якось відродити економічне життя Тернополя, цісар Фердинанд 10 травня 1836 р. надав місту привілей на проведення нових дев'яти ярмарків.

День 15 лютого 1843 р. записаний в історії Тернополя золотими літерами. Того дня підписано контракт про продаж і купівлю міста між останнім його власником

бароном Тадеем Туркулом і громадою міста. Сума контракту, який власноручно підписали Тадей Туркул з одного боку і тернопільський бургомістр Іван Марченкевич – з іншого, складала 175 тис. гульденів²⁰.

12 грудня 1844 р. імператор Фердинанд I надав Тернополю титул королівського міста з усіма вольностями і привілеями, які мали інші королівські міста в Галичині. Одночасно місто отримало від цісарського уряду підтвердження свого герба та його опис у новій редакції: "Голубій тарч, на якому сріблястою фарбою зображені зірки, а під нею півмісяць. На головному плані міститься золота королівська корона, обидві сторони якої обрамлені золотими арабесками".

У зв'язку із утворенням у 1848 р. у Львові "Головної Руської Ради"²¹ формуванням полку руських стрільців представниками народної гвардії в м. Тернополі отримали і освятили стрілецьку хоругву, на якій було зображене: з одного боку князь Володимир Великий – хреститель Русі, а з іншого – лев, що опирається на скелю (герб Галичини)²².

У час утворення ЗУНР на печатах тогочасних міських установ з'являється лев з короною, що опирається на скелю. Після проголошення акту Злуки ЗУНР і УНР на печатах тернопільських установ на зміну леву з короною прийшов тризуб – символ української державності.

Коли західноукраїнські землі відійшли до Польщі після створення у 1922 р. Тернопільського воєводства, місту знову повернули старий герб, щоправда, дещо видозмінений. Срібні шестистуки зірка та півмісяць і пляхтеська корона з пір'ям були поміщені у білочервоний овалний щит, обрамлені декоративними галузями²³.

За радянських часів місто до кінця 70-х рр. було без герба. Перемогу в конкурсі, оголошенню тоді, отримали художники П. Садовський та П. Кукурудза та мистецтвознавець І. Дуда, які за основу міської емблеми взяли тему легендарного "тернового поля", з яким за радянських часів пов'язували назву міста. З погляду геральдики новостворений герб, вже не кажучи про ідейні засади, мав кілька суттєвих недоліків. У центрі білого тернового квітка знаходилася червона зірка, як правило, з серпом та молотом на синьому тлі у вигляді літери "T", що дублювалася зі словом "Тернопіль". Щит – тільки червоного коліору, бо інший колір не мав права на існування. Таким чином, комуністичні вожаки і через емблематику насичували наше суспільство своєю ідеологією. Тернопільський герб, незважаючи на оригінальність його композиційного вирішення, насамперед коліоровою гамою, все ж прицеплював думку про те, що нація справжня історія розпочалася тільки з приходом радянської влади на західноукраїнські землі, а, отже, ми маємо два виміри – сучасність і "світле майбутнє".

Незадовго перед розпадом СРСР, в період піднесення національної самосвідомості, національної гордості, знову постало питання про герб міста.

Адже герб – це передусім спадкоємність поколінь, погважа до минулого, збереження традицій.

III. Джерелознавчі галузі знань

4 листопада 1990 р. у газеті “*Тернопіль вечірній*” були опубліковані умови конкурсу на новий герб Тернополя, який, на думку організаторів, “повинен поєднувати в собі як традиційне геральдичне вирішення, так і особливість, характер і самобутність міста”²³.

Робота компетентного журі виявилася без перебільшення титанічною. Як широ визнав його учасник митець-гравець І. Дуда, “до збереження “Лелів” та ії поєдання із зображенням старого замку ми прийшли не відразу: то була важка дорога, довжиною більше року. Нажаль, ні один із запропонованих проектів герба не підходив для практичного втілення. Ми відмовилися від кіткі терена як такої, що не має історично-го підтвердження, від фенікса і орла, чотирьох веж і фортечної стіни”²⁴.

Тому робота комісії не мала іншого вибору, як матеріалізувати в емблемі реально існуючі символи міста піляхом оптимального поєдання герба “Лелів” і стилізованого зображення старого замку (як нарижного каменя, навколо якого зводилося місто), що і здійснив тернопільський художник – графік Михайло Харинович. Він же створив і оригінальне обрамлення щита.

У кольоровому зображені герб міста, який розміщувався на чотирикутному щиті французької форми, має такий вигляд: “Щит блакитний, замок – білий, зірка і півмісяць “Лелів” – золоті. Обрамлення щита і конструктивні деталі замку (фах, вікна) показуються також золотими кольорами”²⁵. Зірка над півмісяцем символізує (як і раніше) перемогу християнства над мусульманством. Саме ця деталь герба викликала най-більше суперечок, проте за результатами голосування залишилася.

²³ Білінський П. Місто Тернополь і його околиця // ІІ Роєцник кілька naukowego za 1895. – Tarnopol, 1896. – S. 70.

²⁴ Balinśki M., Lipiński T. Starożytne Polska. – T. II. – S. 753.

²⁵ Słownik geograficzny. – T. XII. – S. 188.

²⁶ Gumiński M. Herby miast polskich. – Warszawa, 1960. – S. 20–21.

²⁷ Polska jej dzieje i kultura. – Kraków, 1927. – T. II – S. 114, 402, 412.

²⁸ I Rocznik kylka naukowego tamopolskiego za 1892. – Tarnopol, 1893. – S. 17.

²⁹ Balinśki M., Lipiński T. Starożytne Polska. – T. II. – S. 753.

³⁰ Berdym Ulyrix fon. Podennik podorozj // Жовтень. – 1983. – № 10. – С. 95–96.

³¹ Там само. – С. 28.

³² Słownik geograficzny. – T. XII. – S. 190.

³³ Chomicki A. Herby miast i ziem polskich. – S. 83.

³⁴ Słownik geograficzny. – T. XII. – S. 190.

³⁵ I Rocznik kylka naukowego tamopolskiego za 1892. – Tarnopol, 1893. – S. 43.

³⁶ Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. – С. 69.

³⁷ Білінський П. Місто Тернополь і його околиця. – С. 108.

³⁸ Słownik geograficzny. – T. XII. – S. 190.

³⁹ Icasenich Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVII ст. – С. 217.

⁴⁰ Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. – С. 69.

⁴¹ Білінський П. Місто Тернополь і його околиця. – С. 108.

⁴² Słownik geograficzny. – T. XII. – S. 190.

⁴³ Chomicki A. Herby miast i ziem polskich. – S. 83.

⁴⁴ Słownik geograficzny. – T. XII. – S. 190.

⁴⁵ I Rocznik kylka naukowego tamopolskiego za 1892. – Tarnopol, 1893. – S. 43.

⁴⁶ Історія Полісся. – М., 1954. – Т. I. – С. 274.

⁴⁷ Słownik geograficzny. – T. XII. – S. 191.

⁴⁸ Білінський П. Місто Тернополь і його околиця. – С. 92.

⁴⁹ Там само. – С. 118.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само. – С. 120.

⁵² Wojswodztwo Tamopolskie. – Tamopol, 1931. – S. 451.

⁵³ Тернопіль вечірній. – 1990. – 4 листоп.

⁵⁴ Там само. – 1992. – 15 квіт.

⁵⁵ Західна Україна. – 1995. – № 22.

Ярина Кочеркевич

ПОБУТ ЛЬВІВ’ЯН XVII ст. (джерелознавчий аналіз заповітів)

Вивчаючи і аналізуючи глобальні історичні події, життя і діяльність великих особистостей, ми часто не звертаємо увагу на життя тих, які не мали високих державних посад, казкових маєтків і визначних досягнень. Ми оминаємо увагою дослідження суспільства, яке у своїй сукупності творили ті ж звичайні люди. А не враховуючи цієї суспільної особливості важко пояснити причини тих чи інших історичних подій.

Серед великої кількості джерел одними з найцікавіших є заповіти. Саме ця група документів містить цікаві і важливі відомості про повсякденне життя, а також відображає певні особливості світогляду, і відповідно, специфіку свого часу. Але цим інформацією, яку можна отримати із заповітів не обмежується. Наприклад, на основі заповітів вивчати родинні та сімейні відносини, а також традиції та звичаї, які були поширені в цей час і мали вплив на людину та її сім’ю. У документах цього типу відображається оточення місця, атмосфера, яка панувала у їх середовищі.

Проте, не зважаючи на велику кількість цікавих відомостей, заповіти широко не досліджувались. І майже не зачалися до вивчення життя міських родів, та їх місцем загалом, хоч й були деякі праці, де використовувались джерела такого типу.

Вивченням заповітів займався польський історик XIX ст. Владислав Лозінський. У своїй книзі “Львівський патріат і міщанство у XVI – XVII століттях” автор описує життя відомих львівських патріціанських родин, їх історію і діяльність. При дослідженні В. Лозінський використовував значну кількість джерел у тому числі і заповіти відомих міщан. Зокрема з їх допомогою висвітлено матеріальній рівень родин та їх членів. Загалом у своїй книзі автор намагається дослідити і показати середовище львівських міщан, передати атмосферу Львова, специфіку світогляду його мешканців (базуючись на заповітах.) Але у праці добре висвітлено лише життя католицьких родин, відомості про впливові руські та вірменські роди є фрагментарними і уривчастими.